

Det började trevande

TEXT: ANDERS FÄNGE*

Det började med Sovjetunionens invasion av Afghanistan, julen 1979 och den internationella protestvåg som följde. I Sverige tog den politiska upprördheten sig ganska snabbt organisatoriskt uttryck i bildandet av Svenska Afghanistankommittén 1980. Samtal om en eventuell hjälpverksamhet fördes tidigt, men det dröjde fram till 1982 innan styrelsen kom till beslut. Några ledamöter var tveksamma men Sixten Heppling och Calle Schönmeyr, som hade ett förflutet inom biståndet i Afghanistan innan den sovjetiska ockupationen och kriget, lyckades övertala dem och sedan skrevs en ansökan som skickades in till statliga Sida. Där var de också tveksamma för det tog tid att få ansökan behandlad; uppemot ett halvår, innan Calle med benägen assistans av några hjälpsamma journalister fick fram ett positivt beslut. Summan var, om jag kommer ihåg rätt, på 1,2 miljoner kronor och till det lades några hundratusen som SAK samlat in.

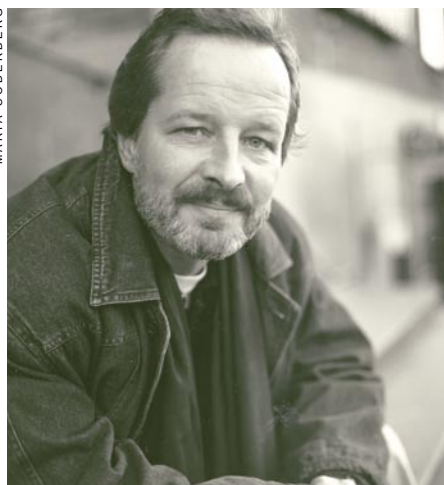
Sedan skulle arbetet sättas igång, och som för det mesta när folk börjar med något nytt, blev det en trevande start, men när det väl kommit igång, gick det undan med en sådan fart att vi emellanåt hade svårt att hänga med i svängarna. Och det berodde främst på att SAK kom att fylla ett behov – både för afghanerna, som verkligen behövde en hjälpende hand, och för de regeringar som motsatte sig den sovjetiska ockupationen och som inte ville ge bistånd genom den sovjetiska lydregimen i Afghanistan.

Just denna sistnämnda slutsats var Calle Schönmeyrs stora bidrag i den diskussion som fördes inom SAKs styrelse i början av 1980-talet. Ett par andra grundläggande tankegångar fanns också innan arbetet sattes

igång. SAK skulle inrikta sig på hjälp inom hälsoområdet, och eftersom praktiskt taget all internationell hjälp dittills hade gått till projekt bland de afghanska flyktingarna i Pakistan, skulle huvuddelen av aktiviteterna bedrivas i Afghanistan; på landsbygden, som kontrollerades av motståndsrörelsen, och där det uppskattningsvis levde mellan tio och tolv miljoner människor som alla var mer eller mindre drabbade av Sovjetunionens och Kabuls krigföring.

Vidare var det klart att hjälpen inte skulle gå genom de afghanska exilpartierna i Pakistan, då de hade politiska och inte humanitära mål för sin verksamhet. Dessutom ansågs de inte vara speciellt noga med bokföringen.

Själva arbetet började med att Calle reste ner till Peshawar på hösten 1982, där jag också fanns som journalist utsänd av Radions Samhällsredaktion, nyutkommen från en nio veckors vandring i Afghanistan. Vi träffades på Deans Hotel och tillbringade några kvällar samtalandes om förhållandena i landet, om kriget och biståndets villkor, vilket i sin tur ledde till att jag ett par månader senare – då tillbaka i Sverige – blev tillfrågad av SAK, om jag kunde tänka

Anders Fänge när det begav sig.

mej att temporärt ta hand om kontoret i Peshawar. Svaret blev ja, och i början av mars 1983 kom jag tillbaka till Peshawar som nybliven biståndsarbetare; givetvis utan en aning om att detta var början till sammantaget 15 års arbete med Afghanistan under de kommande 22 åren.

Ett första försök med en afghansk läkarorganisation som samarbetspartner misslyckades, och resultatet blev att SAK på senvåren 1983 själv tog ansvaret för att upprätta och underhålla kliniker i Afghanistan. Detta ställde oss i sin tur inför ett annat problem; nämligen hur kontrollera att biståndsmedlen verkligen användes för vad de var avsedda för, att klinikerna verkligen fanns, att de arbetade någorlunda effektivt och följde grundläggande etiska principer, vilket var lättare sagt än gjort då vi fanns i ett land och biståndet bedrevs i ett annat, som dessutom befann sig i krig och där motståndsrörelsen bestod av en mosaik av lokalt förankrade grupper.

Lösningen blev den så kallade *checkingen* som gick ut på att kontrollera att folk verkligen var vad de utgav sig för att vara. Den skedde på två nivåer – en teknisk som innebar att all hälsovårdspersonal som ville jobba för SAK fick sina yrkeskunskaper testade. Och den andra, som i brist på ett bättre uttryck kallades den politiska checkingen.

Det afghanska flyktingsamhället i Pakistan präglades av socialt armod, politiskt kaos och en hel del korruption. För att minimera risken att utnyttjas av luredrejare, utnyttjade vi helt enkelt det faktum att alla känner alla i det afghanska lokalsamhället, och att det bland flyktingarna och den afghanska motståndsrörelsens organisationer i Peshawar fanns folk från i stort sett hela Afghanistan. Information samlades in om de personer som

Peshawar, våren 1984. Från vänster, Johan Fägerskiöld, Anders Fänge, Abdul Samad, Ingemar Andersson, Jaques Bertier och Shahjan Royan.

kom till SAKs kontor i Peshawar, och som förklarade sig vara representanter för motståndsrörelsen i Afghanistan, för att kontrollera om de verkligen var de som de utgav sig för att vara.

I början var checkingen tämligen rudimentär, men den utvecklades och efter ett par år sysselsatte den ett femtontal afghanska kollegor på heltid. En hel del potentiella bedragare blev avslöjade och artigt avvisade. Dessa blev dock färre med åren, då det blev känt bland Peshawars bedragare att för att lura ”Komite Swiden”, krävs en osedvanlig påhittighet.

Samtidigt blev vi bättre på att följa upp arbetet i Afghanistan. Inspektörer skickades in till projekten och så länge det rörde sig om gränsprovinserna var det ganska lätt, då det kunde klaras av på ett par veckor. Dock, när det handlade om provinserna i nordväst och norr, som låg på andra sidan ”bergväggen” Hindu-kush, var det inte ovanligt att det tog fem till sex månader innan de utskickade kom tillbaka till Peshawar med sina rapporter. De större vägarna och luftrummet kontrollerades av ockupationsarmén, så det blev till att gå eller rida.

Efter den trevande inledningen inom hälsovårdsområdet, kom turen

till det som blev utbildningsprogrammet.

Ryktet om SAK spreds över den afghanska landsbygden, och bland dem som kom till kontoret i Peshawar framfördes ofta önskemål om stöd till skolor. Också här blev inledningen trevande, främst därför att Sida inte räknade utbildning till nödhjälpsbistånd. Men 1985 ändrades det, medel söktes, beviljades och efter det tog programmet fart.

SAK satsade tidigt på skolor för flickor och redan efter ett par år blev resultatet, trots krig och ockupation och senare trots Talibans kvinnofientliga välde, att det fanns områden på den afghanska landsbygden där det gick fler flickor i skola än någonsin tidigare i landets historia.

1986 startade jordbruksprogrammet, som började med den så kallade *Agriculture Survey of Afghanistan* som blev till den största jordbruksundersökningen någonsin. Den första rapporten, som i detalj redogjorde för krigets skadeverkningar på jordbruksnäringen, publicerades på våren 1988, alldeles innan Sovjetunionen i förhandlingar i Geneve erkände sitt nederlag och gick med på att dra tillbaka sin ockupationsarmé; något som blev signalen för FN och andra stora biståndsaktörer att på allvar engagera sig för afghanerna.

SAK gick vidare med utsädesproduktion, där jordbruksavdelningen testade och introducerade nya utsädesvarianter, som snabbt blev populära bland bönderna.

Med programmets utveckling, växte budgeten. Den dubblerdes nästan varje år och uppgick 1990 till hela 90 miljoner kronor. Personalstyrkan på kontoret i Peshawar, som i mars 1983, när jag kom till Peshawar, hade bestått av två personer, var 1990 uppe i ett par hundra, och till det kom en fyra-femtusen projektanställda på skolorna och klinikerna. SAK hade, undantaget FN, växt till att bli den största biståndsorganisationen i Afghanistan. Det var år av ständiga omorganiseringar, en slags kapplöpning där vi ständigt löpte risken att falla baklänges i vår strävan att följa den branta expansionskurvan uppåt.

På 1990-talet blev det lugnare. Den sovjetstödda regimens fall på våren 1992, mujahedins maktövertagande och det därpå följande inbördeskriget, som koncentrerades kring Kabul, innebar att kriget i Afghanistan reducerades från en internationell till en bland flera lokala konflikter i Centralasien. Det internationella samfundets intresse och därmed biståndsmedlen minskade. SAK klarade sig någorlunda men fick en släng ▶

► då Sidas bidrag skars ned; något som i och för sig motverkades av att EU i mitten av 1990-talet kom in som en ny bidragsgivare. Den andra effekten för SAKs arbete var att det blev möjligt att etablera regionskontor inne i Afghanistan.

På biståndssidan blev det också en del ändringar. SAK behöll sitt fokus på landsbygden, där skol- och hälsoprogrammen fortsatte, men jordbruksprogrammet försvann nästan helt. Ett nytillskott blev CDAP (nuvarande RAD), ett program för assistans till handikappade afghaner som startades i samarbete med FN. Sedan kom talibanerna och de åren kommer sannolikt att gå till SAKs historia som en tid då vi, trots stora svårigheter, lyckades med att fortsätta biståndsarbetet och framför allt försvara flickornas rätt till skolgång.

Det avgörande kännetecknet för Afghanistan som biståndsmiljö under SAKs två första årtionden – från 1982 till 2002 – var att landet utgjorde, som det heter på biståndsspråk,

en komplex politisk katastrof. Eller med andra ord, ett land som karaktäriseras av utpräglat armod, krig och en stat som inte fungerar.

På 1980-talet hade Afghanistan den tvivelaktiga äran att vara en av de första i denna kategori av länder, men efter Sovjetunionens och det kalla krigets sammanbrott i början av 1990-talet tillkom ett antal – Somalia, Tadzjikistan och Bosnien, bara för att nämna några. För en biståndsorganisation som Svenska Afghankommittén innebar detta både möjligheter och problem. Möjligheter därför att situationen gav en större självständighet i utformningen av biståndet och ett tillfälle till en omedelbar kontakt med mottagarna av biståndet. Problem därför att vi hade hundratals enskilda motparter istället för en regering som oftast är den centrala motparten i en traditionell biståndsmiljö. Plus det faktum att det inte fanns någon övergripande myndighet för lag och ordning, vilket medförde att vi istället fick lita till egna krafter och använda oss av mer eller mindre innovativa metoder

för att kunna följa upp och kontrollera hur biståndsmedlen användes.

Med talibanernas fall, den amerikanska närvaron och Karzai-regeringens intåg har Afghanistan alltmer börjat likna en traditionell biståndsmiljö. Armodet finns förvisso kvar, då Afghanistan fortfarande är ett av världens fattigaste länder. Stridigheter finns också kvar, men det är begränsade och inte, som förr om åren, ett krig utbrett över hela landet.

Den stora skillnaden är just staten, att Afghanistan nu har en början till en ny stat, representerad av en regering, som förvisso har stora brister men som inte desto mindre har ambitionen att själv ta ansvaret för landets utveckling. Och utmaningen för Svenska Afghankommittén ligger just i att kunna anpassa sig till denna nya situation och samtidigt hålla fast vid det grundläggande målet – att biståndet ska vara till nytta för det afghanska folket, att det ska gå från folk till folk. ■

* **Anders Fänge** var SAKs första platschef vid dåvarande huvudkontoret i Peshawar i Pakistan.